

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

Герасименко Людмила Сергіївна

УДК 94: [355.432.2 + 356.15] (477 – 25)”1941”

**Народне ополчення та винищувальні батальйони
в обороні Києва (1941 р.)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Кабінет Міністрів України.

Науковий керівник доктор історичних наук, професор
Король Віктор Юхимович,
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри новітньої історії України.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Кучер Володимир Іванович,
Інститут політичних та етнонаціональних досліджень
імені І.Ф. Кураса,
головний науковий співробітник
відділу етноісторичних досліджень;

кандидат історичних наук, професор
Мінгазутдінов Олександр Федорович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри історії для
гуманітарних факультетів.

Провідна установа Інститут історії України НАН України,
відділ історії України періоду Другої світової війни,
м. Київ.

Захист відбудеться “__15__” грудня __2006 р. о __16__ годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 у Національному
педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ,
вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного
університету ім. М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “__1__” листопада _____ 2006 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Стоян Т.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Вступ. Актуальність дослідження. Друга світова війна, яка була найтрагічнішим періодом в історії людства, не могла не позначитись на долі українського народу, що в умовах тоталітарного режиму зміг не лише вистояти, але й зробити все можливе для закладення міцних підвалин своєї майбутньої державності.

Війна справила настільки потужний вплив на розвиток українського суспільства, що її відгомін досі яскраво проявляється на рівні існування колективних стереотипів, міцно закорінених у масовій свідомості. Відтак, лише об'єктивне дослідження усіх аспектів історії України в цей трагічний і водночас героїчний період дозволить створити багатовимірну картину подій, яка адекватно зможе відзеркалити глибину всіх подій війни.

Однією з важливих проблем, яка потребує детального і всебічного вивчення є участь добровольчих збройних формувань в оборонних боях на території України.

Невдачі радянських військ на початку війни викликали потребу залучення широких верств населення для боротьби з ворогом. Однією з форм участі населення у війні стали добровольчі збройні формування, і, насамперед, найбільш розповсюджені з них – народне ополчення та винищувальні батальйони.

Сьогодні очевидним є той факт, що без глибокого і зваженого дослідження історії добровольчих збройних формувань не може йтися про повноту наших знань з історії Другої світової війни, про визначення точної кількості всіх жертв, які склала Україна на вівтар своєї свободи, про з'ясування дійсного розмаху участі добровольців у оборонних боях у 1941р.

Актуальність досліджуваної теми також посилюється через те, що хоча добровольчі збройні формування були предметом багатьох досліджень радянських істориків, однак в жодному з них не розкрито питання, наскільки народні ополченці та бійці-винищувачі були дієвою допоміжною силою Червоної Армії, чи виправдана доцільність і необхідність їх створення і яка їхня роль в боях.

Таким чином, обрана тема дослідження дозволяє докладніше, з урахуванням сучасного переосмислення подій війни в історичній науці, що почалось на початку 90-х рр. ХХ ст., висвітлити вищезазвані недостатньо вивчені в історіографії питання, пов'язані з історією народного ополчення та винищувальних батальйонів в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідної теми "Історія формування і розвитку української держави" (державний реєстраційний номер 01БФ46-01), що включена до тематичного плану Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Тема

дисертації затверджена Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 26 грудня 2001 року, протокол № 7.

Об'єктом дослідження виступають народне ополчення та винищувальні батальйони в роки Великої Вітчизняної війни.

Предметом дослідження є бойова діяльність ополченців і бійців-винищувачів під час оборонних боїв за місто у липні-вересні 1941 р.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Києва і Київської області.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з червня по вересень 1941 року. Нижня хронологічна межа пов'язана з початком Великої вітчизняної війни (22 червня 1941 р.), що послужило поштовхом до мобілізації сил країни, в тому числі і створення добровольчих збройних формувань. Верхня межа обумовлена завершенням Київської стратегічної оборонної операції (26 вересня 1941 р.), коли Київ і Київська область були остаточно окуповані німецькими військами.

Мета дисертаційного дослідження – на основі комплексного аналізу, узагальнення і критичного переосмислення всіх доступних опублікованих та архівних матеріалів проаналізувати процес формування загонів народного ополчення і винищувальних батальйонів, бойову діяльність ополченських і винищувальних частин під час оборони міста Києва.

У відповідності до мети дисертації було визначено основні наукові **завдання**:

- вивчити стан наукової розробки теми та джерельну базу дослідження;
- простежити процес формування загонів народного ополчення у місті Києві, їх організаційну структуру;
- висвітлити ступінь матеріально-технічного забезпечення ополченців, показати рівень їхньої військової підготовки; визначити призначення та порядок формування винищувальних батальйонів у місті Києві; проаналізувати склад ополченських загонів і винищувальних батальйонів;
- розкрити бойову діяльність народного ополчення і з'ясувати його роль в оборонних боях за місто у липні-вересні 1941 р.;
- висвітлити бойову діяльність винищувальних батальйонів під час оборони міста Києва;

Методологічною базою дисертації є принцип історизму, на основі якого факти та події розглядаються з урахуванням тогочасного суспільно-політичного становища, що мав вплив і на перебіг військових дій, принцип об'єктивності, що передбачає неупередженість при висвітленні питань, пов'язаних з історією добровольчих збройних формувань. Ці принципи були реалізовані за допомогою як загальнонаукових, так і спеціально -історичних методів:

проблемно-хронологічний (для виділення і аналізу окремих проблем, пов'язаних з історією добровольчих збройних формувань), аналітичний (для виявлення причин виникнення добровольчих збройних формувань і їх ролі в оборонних боях), метод логічного аналізу (для виявлення загальних рис створення добровольчих збройних формувань та особливостей їх формування у місті Києві).

Наукова новизна дисертації полягає у постановці та розробці актуальної проблеми, яка, незважаючи на удавану вивченість у вітчизняній історіографії, так і не отримала всебічного та об'єктивного висвітлення в історичній науці. На основі широкого масиву джерел, насамперед актуалізованих архівних матеріалів було простежено процес формування загонів народного ополчення та винищувальних батальйонів у місті Києві, внесено уточнення до положень вітчизняної історіографії про бойове застосування добровольчих збройних формувань. Здійснено широкий аналіз соціального складу батальйонів народного ополчення, методів формування винищувальних батальйонів. Дістало подальший розвиток дослідження ролі добровольчих збройних формувань в оборонних боях за місто Київ. Було виявлено низку неточностей, які мали місце у працях науковців, що зверталися до вивчення окремих аспектів обраної нами теми.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її основні положення та фактичний матеріал можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць з історії України, при написанні спеціальних праць з історії Великої Вітчизняної війни в Україні, розробці нормативних і спеціальних курсів для студентів-істориків.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертації були представлені на II Всеукраїнській науковій конференції “Україна напередодні та в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.)” (м. Кривий Ріг, 3-4 жовтня 2002 р.), на науковій конференції, присвяченій 215-й річниці від дня народження Д. Бантиш-Каменського “Історія України: історія вивчення, сучасний стан і перспективи досліджень” (м. Київ, 20-21 травня 2003 р.), на II міжнародному науковому конгресі українських істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку” (м. Кам'янець-Подільський, 17-18 вересня 2003 р.), на міжвузівському семінарі “Велика Вітчизняна війна: бачення через роки” (м. Бердянськ, 30 березня 2004 р.), на міжнародній науково-практичній конференції „Шевченківська весна” (10-11 березня 2005 р.)

Публікації. Результати дослідження знайшли відображення у 7 авторських публікаціях, з них 4 – у фахових наукових виданнях, що входять до переліку ВАК України.

Структура дисертації зумовлена метою та завданням дослідження. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури. Загальний

обсяг дисертації 221 сторінка, в тому числі основний текст – 166 сторінок, список використаних джерел та літератури – 50 сторінок (527 позицій), 4 додатки (6 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі роботи “Історіографія та джерельна база дослідження” охарактеризовано джерельну базу дослідження та проаналізовано історіографію проблеми.

Історіографія. Дослідження такого виду добровольчих збройних формувань, як народне ополчення і винищувальні батальйони, розпочалося ще під час війни.¹ Однак праці носили суто агітаційний характер і мали на меті мобілізувати населення на боротьбу з ворогом.

Радянська історіографія проблеми у своєму розвитку пройшла кілька етапів. Схематично, заполітизовано розкривалась ця тема в літературі 1950-х рр. Незважаючи на це і завдяки тому, що в перше повоєнне десятиріччя все ж таки розширився доступ до архівних джерел, публікація праць, статей і брошур про Велику Вітчизняну війну значно збільшилась. Характерною рисою цих праць є тенденційний, однобічний, ура-патріотичний підхід до оцінки руху за створення добровольчих збройних формувань.²

З другої половини 1950-х рр. почався період широкого введення в науковий обіг документів і матеріалів архівів, з’являється багато нових збірників документів, колективних праць і монографій, історичних нарисів, присвячених історії Великої Вітчизняної війни в цілому.³ Проте, їх автори питань історії народного ополчення торкаються побічно. Разом з

¹ *Народне ополчення – могутній резерв Червоної Армії.* – К., 1941. *Чеканюк А.Т.* Народне ополчення в героїчній обороні Києва і Одеси. – К., 1943; *Журавлєв М.И.* Революционная бдительность – драгоценное качество советского человека. – М., 1944; *Мещераков Г.* Борьба за Киев. – М., 1944; *Марковин Н.* Уничтожай фашистских шпионов и диверсантов. – М., 1942; *Ярославский Е.* Восемь месяцев Отечественной войны 1941-1942. – М.-Л., 1942.

² *Очерки истории Великой Отечественной войны 1941-1945.* – М., 1955; *Супруненко Н.И.* Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941-1945. – К., 1956; *Клоков В., Кулик І., Слинко І.* Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни. – К., 1957; *Коваль М.В.* Все – для перемоги. Подвиг трудящих України у Великій Вітчизняній війні 1941-1945. – К., 1970; *Тронько П.Т.* Бессмертие юных. – К., 1958.

³ *История Великой Отечественной войны Советского Союза.* 1941-1945. В 2-х т. – М., 1961. – Т. 2 (июнь 1941-ноябрь 1942); 50 лет Вооруженных сил СССР. – М., 1968; *Куманев Г.А.* 1941-1945. – М., 1983; *Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза.* – К., 1975. Т. 1-3; *Великая Отечественная война Советского Союза.* 1941-1945. В 6-ти т. – М., 1961. Т. 2; *Советский Союз в годы Великой Отечественной войны 1941-1945.* (Под ред. *Самсонова А.М.*). – М., 1985; *Великая Отечественная война 1941-1945. Военно-исторические очерки.* В 4-х кн. – М., 1995. – Кн. 1. – Суровые испытания.

тим, зростає інтерес і до теми "народ і війна", у зв'язку з чим учені починають цікавитися добровольчими збройними формуваннями.⁴ У 1970-80-х рр. з'являються дослідження, спеціально присвячені темі народного ополчення і винищувальних батальйонів, у яких, однак, подається лише загальна характеристика ополченського руху, а їх бойова діяльність описується лише поверхнево.⁵

З відновленням незалежності України інтерес до подій війни 1941-1945 рр. ще збільшився, оскільки з'явилися умови для заповнення прогалин у вітчизняній історіографії не лише стосовно добровольчих збройних формувань, але і всіх військових подій, що відбувались в Україні. Стало можливим сказати правду про справжні втрати України, розкрити раніше замовчувані факти, зокрема, і про трагедію військ Південно-Західного фронту під час Київської оборонної операції.

Це стосується, насамперед, об'єктивної оцінки оборони Києва і участі в ній добровольчих збройних формувань, поданої в працях В.Ю. Короля.⁶ Автор змальовує реальну картину оборони Києва без замовчування втрат військ Південно-Західного фронту, оцінює діяльність народного ополчення на основі суворого документального аналізу джерельної бази.

⁴ *Трудящиеся Украины – Победе.* Вклад украинского народа в победу над фашистской Германией. – К., 1991; *Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны.* – К., 1988; *В битвах за Советскую Украину. Ратный и трудовой подвиг народов СССР в годы Великой Отечественной войны: история и современность.* – К., 1985; *Горов В.Я.* И поднялся народ. – М., 1977; *Синицын А.М.* Всенародная помощь фронту (о патриотических движениях советского народа в годы Великой Отечественной войны 1941-1945). – М., 1985; *його ж.* Всенародный характер Великой Отечественной войны. – М., 1985; *Плахин В.Н.* Единство армии и народа. – К., 1985; *Дубина К.К., Буцько М.О.* Немеркнучий подвиг. – К., 1963;; *Дубина К.К.* В роки тяжких випробувань. – К., 1962; *Журба М.А.* Пам'ятники мужності і героїзму комсомольців і молоді в роки Великої Вітчизняної війни. – К., 1985 та ін.

⁵ *Колесник А.Д.* Ополченские формирования Российской Федерации в годы Великой Отечественной войны. – М., 1988; *його ж.* Народное ополчение городов-героев. – М., 1974; *Добров П.В., Колесник А.Д., Куманев Г.А., Пашко Я.* Народное ополчение защищает Родину. – М., 1990; *Булавин А.Ф.* Добровольные народные формирования Украины // Военно-исторический журнал. – 1981. -№ 9. – С. 16-25; *Кузнецов Б.* Народное ополчение в годы Великой Отечественной войны. // Военная мысль. – М., 1975. – № 5. – С. 43-52; *Синицын А.* Из истории создания добровольных частей и соединений Советской Армии // Военно-исторический журнал. – М., 1973. – № 1. – С. 56-74; *Балковий П. М.* Народне ополчення Радянської України. – К., 1961; та ін.

⁶ *Король В.Ю.* Оборона Києва: героїзм і трагедія // Історія в школі. – 2001. - № 9. – С. 11-20; *його ж.* Трагедія 1941-го року // Воєнна історія. – 2002. – № 3-4. – С. 21-33; *його ж.* Історія України. – К., 2005; *його ж.* Ціна перемоги: втрати киян // Трибуна. –2002. – № 3-4. – С. 4-7, № 7-8. – С. 8-13; *його ж.* Втрачене, але не забудете. – К., 2006; *його ж.* Трагізм 1941-го року (До 60-річчя початку Великої Вітчизняної війни) // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей. – Вип. 7. – Част. 1. – К., 2003. – С. 176-185; *його ж.* The price of Victory: myths and reality // The journal of Slavic military studies. – vol. 9. – No. 2 (June, 1996), London.

Серед досліджень 1990-х рр. можна відзначити монографію П.В. Доброва.⁷ Дослідник розкриває питання, пов'язані з процесом формування загонів народного ополчення і винищувальних батальйонів також і в місті Києві, їх організаційну структуру, бойову діяльність. У монографії використане широке коло джерел. Проте авторові не вдалося позбавитись багатьох стереотипів радянської історіографії у висвітленні питань історії народного ополчення і винищувальних батальйонів України.

Серед сучасних досліджень про початковий період війни, який мав вплив на весь подальший розвиток подій, а також і на рух за створення добровольчих збройних формувань, важливе місце посідають праці М.В. Ковалю, О.Ф. Мінгазутдінова, В.Ю. Короля, В.І. Кучера, І.І. Дробота,

П.М. Чернеги, які розкривають причини поразок Червоної Армії в оборонних боях⁸.

Таким чином, незважаючи на те, що наявна джерельна база достатня для отримання сукупності наукових фактів, як необхідної основи для дослідження історії народного ополчення та винищувальних батальйонів і їх ролі в обороні міста Києва, можна констатувати відсутність справді вичерпних комплексних досліджень проблеми у вітчизняній історіографії.

Джерельну базу дослідження складають: збірники документів і матеріалів по історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945; газетна періодика; творчі матеріали (повідомлення, замітки, огляди, статті); спогади учасників Київської оборони. Неактуалізовану частину джерельної бази, що висвітлює процес організації і бойового застосування народних ополченців і бійців-винищувачів складають документи, що збереглися у фондах державних архівних установ України, а саме: матеріали Центрального Державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО), Центрального Державного архіву вищих органів влади і управління (ЦДАВО України), Державного архіву Київської області (ДАКО), Державного архіву МВС України, матеріали архіву СБУ.

Зокрема, було використано такі фонди ЦДАГО: Фонд 1– документи ЦК КП(б)У (з фонду використано справи: про мобілізацію людських і матеріальних ресурсів; про

⁷ *Добров П.В.* Народное ополчение в годы Великой Отечественной войны 1941-1945. В 2-х т. – Донецк, 1994.

⁸ *Коваль М.В.* Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945 рр.). – К., 1999; *Брицький П.П.* Україна у Другій світовій війні (1939 – 1945 рр.). – Чернівці, 1995; *Мінгазутдінов О.Ф.* Причини трагедії початкового періоду Великої Вітчизняної війни в новітній історіографії // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей. – К., 2003. – Вип. 7. – С. 42-47; *його ж.* Ішла війна народна... // Історичний журнал. – К., 2004. – № 10-11. – С. 11-19; *Король В.Ю.* Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941-1944 роках. – К., 2002; *Кучер В.І.* Початок Великої Вітчизняної війни: погляд із сьогодення // Історичний журнал. – К., 2006. – № 3. – С. 17-29; *Політична історія України. XX століття: в 6-ти т.* – К., 2002-2003. – Т. 4: Україна в Другій світовій війні, 1939-1945. – керівник

організацію народного ополчення та винищувальних батальйонів; про мобілізацію трудящих на будівництво оборонних укріплень; щоденники, спогади, бесіди, листи); фонд 57 – колекція документів з історії Комуністичної партії України, який дає можливість ознайомитись з матеріалом про початок створення в Україні народного ополчення, про діяльність винищувальних батальйонів в Київській області. Однак документи цього фонду розкривають досліджувані питання лише частково, оскільки в них подається тільки загальна інформація щодо даної проблеми. Те саме можна сказати і про Фонд № 7, який включає доповідні, інформації, газети, статті, замітки про комсомольців і молодь м. Києва і Київської області в дні Великої Вітчизняної війни. Найбільший інтерес матеріали цього фонду становлять через те, що дають можливість дослідити віковий склад добровольчих загонів, значну частину бійців яких складала молодь. Фонд № 59 – колекція спогадів про Жовтневу революцію, громадянську війну, Велику Вітчизняну війну. Документи цього фонду, що стосуються Великої Вітчизняної війни подають лише узагальнюючу інформацію щодо створення добровольчих загонів. Фонд № 62 – Український штаб партизанського руху (відділ – 4-е управління НКВС УРСР). Цей фонд подає широку інформацію про створення, організацію і діяльність винищувальних батальйонів республіки в Україні загалом, і в Києві – зокрема. Фонд 166 – матеріали комісії з історії Великої Вітчизняної війни – велика кількість спогадів учасників народного ополчення Києва (спогади колишніх командирів і бійців народного ополчення, списки бійців того чи іншого батальйону народного ополчення).

Попри те, що спогади, як й інші джерела особистого походження є надзвичайно суб'єктивними, все ж вони відіграють важливу роль у дослідженні питань, пов'язаних зі створенням і бойовою діяльністю добровольчих формувань, адже ці матеріали дають можливість реконструювати реальну картину створення ополченських загонів, а також найбільш повно відтворити їх бойову діяльність під час оборонних боїв.

Доволі багато матеріалів, які стосуються досліджуваної проблематики зберігається також у ЦДАВО України. Це, насамперед, фонд 4620 і 4620-сч. Тут є документи про формування винищувальних батальйонів в Україні, їх озброєння, діяльність, комплектування командними кадрами. Фонд 4217 містить численні фотокопії газетних статей про вступ добровольців в народне ополчення в Україні і у місті Києві. Матеріали цих фондів, в основному, розкривають питання, пов'язані з процесом формування загонів народного ополчення і винищувальних батальйонів, меншою мірою торкаючись питання їх бойової діяльності. Документальні колекції зазначених фондів дають змогу доповнити інформацію

про формування добровольчих загонів, однак не можуть бути основним джерелом при розробці досліджуваної тематики.

Матеріали ДАКО – це, в основному, спогади бійців-учасників народного ополчення, їхніх командирів, командирів бронепоездів Літер “А”, “Б”, “В”, списки членів їхніх екіпажів, списки учасників ополчення, довідки про формування загонів народного ополчення у районах міста Києва. Досить детально описується діяльність ополченців під час оборони міста Києва. Документи фондів ДАКО чи не найбільш повно розкривають питання формування загонів народного ополчення, комсомольського полку, бронепоездів, які разом склали кийське ополчення, їх бойову діяльність під час оборонних боїв, їх діяльність на заключному етапі оборони. Тому ці документи мають велике значення для дослідження добровольчого руху Києва.

Певний масив документів з обраної теми зберігається в Державному архіві МВС України. Нами було використано справи лише одного фонду (Ф. 45), який містить наказ начальника обласних управлінь НКВС УРСР про перевірку винищувальних батальйонів. Також використано матеріали архіву СБУ, зокрема справи, в яких зазначається про диверсійну роботу ворога, що доповнює інформацію про діяльність винищувальних батальйонів.

За формою документів архівна джерельна база представлена постановами, наказами, звітами, розпорядженнями, протоколами, слідчими справами, документами службового листування.

Актуалізовану інформацію джерельної бази представляють збірники документів і матеріалів.⁹

Вагомою складовою джерельної бази є періодика, за допомогою якої вдалося розкрити питання, пов'язані з процесом формування ополченських загонів, про хід їх військової підготовки, вступ добровольців до загонів, діяльність винищувальних батальйонів по охороні тилу.¹⁰

⁹ *Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945. Сборник документов и материалов.* – К., 1963; *Законодательные и административно-правовые акты военного времени. С 22 июня 1941 г. по 22 марта 1942 г.* – М., 1942; *Сообщения Советского информбюро. Т. 1.* – М., 1944; *Історія України. Документи. Матеріали. Посібник / Уклад., комент. В.Ю. Короля.* – К., 2002; *Лето 1941. Украина.* – К., 1991; *Совершенно секретно! Только для командования! Стратегия фашистской Германии в войне против СССР. Документы и материалы.* – М., 1967; *Внутренние войска в Великой Отечественной войне 1941-1945. Документы и материалы.* – М., 1975. *Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сборник материалов в 7-ми томах. Т.2.* – М., 1958; *Русский архив. Великая Отечественная. Т. 12 (1). Генеральный штаб в годы Великой Отечественной войны. Документы и материалы. 1941.* – М., 1998.

¹⁰ *Газети:* За Радянську Україну (серпень-вересень 1941 р.); Комсомолец України (червень-липень 1941 р.); Комуніст (червень-липень 1941 р.); Пролетарська правда (червень-липень 1941 р.); Советская Украина (червень-вересень 1941 р.); “Вечірній Київ” (3

Ще одним джерелом інформації для вивчення питань, пов'язаних з історією добровольчих збройних формувань, є мемуари¹¹. Цей вид джерел, хоча і суб'єктивний, однак дає можливість досліднику уявити той час і ті умови, в яких створювалось народне ополчення і винищувальні батальйони і проблеми, які виникли при їх формуванні і бойовій підготовці. Крім того, в своїх спогадах, описуючи бойові дії під Києвом, автори згадують і бойову діяльність ополченців в оборонних боях під Києвом.

Таким чином, аналіз джерел дає можливість зробити висновок про те, що наявна джерельна база з цієї проблеми є достовірною і достатньою для комплексного дослідження теми.

У розділі другому – **“Організація народного ополчення і винищувальних батальйонів у місті Києві”** – розглядаються питання, пов'язані з процесом формування ополченських загонів і винищувальних батальйонів, їх організаційною структурою, з'ясовується їхня кількість, військова підготовка, рівень матеріально-технічного забезпечення.

Велике значення в процесі створення народного ополчення в Україні мала відозва ЦК КП(б)У, Президії Верховної Ради та Раднаркому УРСР від 6 липня 1941 р. із закликом мобілізувати всі сили на відсіч ворогові і, зокрема, організувати загони народного ополчення. Організатором народного ополчення у Києві була Київська міська партійна організація, а також партійні організації районів, первинні партійні організації підприємств і установ, органи виконавчої влади, які розгорнули масштабну роботу зі створення у місті Києві загонів народного ополчення. Практичне керівництво створенням народних формувань у Києві здійснювалось Штабом оборони міста. Безпосереднє керівництво з укомплектації загонів народного ополчення здійснювалось спеціальними комісіями, що складались із представників райкомів партії, райвиконкомів, райкомів комсомолу.

Підрозділи, частини і з'єднання народного ополчення формувались за виробничо-територіальним принципом. У місті Києві взводи і роти народного ополчення організовувалось райкомами партії на підприємствах і установах. Загони ополченців були

січня 1963 р., 15 травня 1968 р., 21 серпня 1981 р., 10 липня 1981 р.); Киевская правда (23 липня 1975р., 24 листопада, 1 грудня 1984 р.); Ленинское знамя (12 жовтня 1975р.); Молода гвардія (11 травня 1980 р.); Молодь України (16 вересня 1961р., 17 лютого 1982р.)

¹¹ *Баграмян И.Х.* Так начиналась война. – К., 1984; *його ж.* У сорок першому під Києвом. – В кн.: У битві за Київ. – К., 1973; *його ж.* Фронтними дорогами. – К., 1971; *його ж.* Героическая оборона столицы Украины // Военно-исторический журнал, 1963. – № 10; *Владширский А.В.* На киевском направлении: по опыту ведения боевых действий войсками 5-й армии Юго-Западного фронта в июне-сентябре 1941 г. – М., 1989; *Москаленко К.С.* На юго-западном направлении. (1941-1943). – Кн. 1. – М., 1979; *Родімцев О.І.* За місто-герой Київ. – К., 1964; *його ж.* Твои, Отечество, сыновья. – К., 1982; *Строкач Т.А.* Наш позивний – свобода. – К., 1979 та ін.

створені на Київському вагоноремонтному заводі, трамвайному заводі ім. Держинського, на заводах “Арсенал”, “Більшовик”, “Ленінська кузня”, “Трансигнал”, 8-й взуттєвій фабриці, фабриці Боженка та ін. В залежності від масштабів підприємств і установ, а також наявності в них людей, роти і взводи об’єднувалися в районні батальйони. Підрозділи народного ополчення створювались у всіх районах міста. Чисельно нараховували від 300 до 700 осіб кожний.

На 8 липня у Києві було сформовано 19 загонів народного ополчення в кількості 29 400 осіб. У всіх районах міста – по 2 загони (крім Жовтневого району, де було організовано 3 загони) з кількісним складом від 1100 до 2300 осіб. Також був організований комсомольський полк народного ополчення в кількості 9 рот чисельністю 1450 осіб.

Слід відзначити, що чіткої організації управління ополченськими підрозділами й частинами не було. Ополченці знаходились на підприємствах, жили в своїх квартирах. Були окремі роти і взводи, які не входили під командування батальйону. Евакуація на схід підприємств міста створювала плинність складу ополченців, а це відбивалось на мобільності і боєдатності загонів.

3 серпня 1941 р. Штаб оборони міста видав наказ про об’єднання всіх існуючих добровольчих загонів народного ополчення в порайонні батальйони, які мали підпорядковуватися наказам і розпорядженням Центрального сектора оборони міста під загальним командуванням Штабу військ, що обороняли Київ. Кожен батальйон отримав свій номер. Заводські загони ополченців перетворювались на роти і взводи загальнорайонних батальйонів.

У серпні штаб Південно-Західного фронту посилив ополченські відділи армійськими командирами середньої ланки. Однак вимога будувати організаційно-штатну структуру ополчення за армійським принципом подекуди на місцях виконувалась формально і дотримувалась лише в назвах елементів цієї структури. Кадрових командирів в ополченні й надалі не вистачало. Частина молодших командирів не пройшла навіть елементарної військової підготовки.

У перші місяці війни ускладнилось забезпечення ополченців зброєю. Оскільки масове створення ополченських формувань співпало з мобілізаційним розгортанням регулярної армії, основна маса озброєння, боєприпасів, спорядження і матеріально-технічних засобів із військових арсеналів і з баз направлялась в кадрові частини Червоної Армії. Звичайно, ополчення отримувало певну частину за рахунок централізованого постачання, але цього було замало. Тому мобілізували все, що можливо на місцях організації ополчення. Значну допомогу в озброєнні ополченців надало командування Південно-Західного фронту.

Навчання ополченців військовій справі проводилось за програмами, розробленими Центральним штабом винищувальних батальйонів НКВС СРСР. У багатьох випадках навчання ополченців розгорталося повільно, військові заняття з ними проводились формально, без практичних вправ.

Бойова підготовка добровольців була завершальним етапом комплектування і бойового зміцнення ополченських формувань.

24 червня 1941 р. РНК СРСР ухвалено постанову “Про заходи по боротьбі з парашутними десантами і диверсантами противника у прифронтовій смузі”, яка поклала на НКВС СРСР обов’язок розпочати формування винищувальних батальйонів. У союзному наркоматі створювався спеціальний штаб, а в республіканських і обласних управліннях внутрішніх справ – оперативні групи. Саме ці установи зайнялися організацією при міських та районних відділах внутрішніх справ винищувальних батальйонів. Також велику участь у формуванні винищувальних батальйонів взяли партійні органи, громадські організації. Значну роботу зі створення винищувальних батальйонів провів Київський обком партії. За даними на 27 червня 1941 р. у місті Києві було організовано 9 винищувальних батальйонів (за кількістю районів міста) чисельністю від 150 до 260 осіб. Кожен із них мав свій певний район дислокації.

Спочатку винищувальні батальйони створювались із людей без відриву їх від виробництва, однак з наближенням фронту виникла потреба у переведенні особового складу на казармене становище. У Києві на 30 червня до казарми було переведено 3405 бійців винищувальних батальйонів.

Для посилення винищувальних батальйонів були створені групи сприяння, до складу яких входили місцеві мешканці – робітники чи службовці, учнівська молодь, домогосподарки. Вони створювались на заводах, фабриках, в установах. При загонах також створювались групи винищувачів танків. У Києві на 5 вересня 1941 р. було організовано 23 таких загонів у складі 553 осіб.

За своєю структурою винищувальні батальйони наближались до армійських підрозділів. Винищувальні загони міста Києва склались із 3-6 взводів. В окремих батальйонах – 11 взводів. Взвод складався із 3-4 відділень (у середньому по 8 чол.). По місту Києву начальники батальйонів були підібрані з оперативних працівників міліції. Взводи розташовувались на територіях фабрик, заводів, установ, навчальних закладів тощо.

Соціальний склад винищувальних батальйонів був різноманітний. До них входили робітники, службовці, студенти, працівники НКВС і міліції тощо.

Зброєю та боєприпасами винищувальні батальйони забезпечувались зі складів Управління військового постачання НКВС СРСР або складів і баз Головного

артилерійського управління Червоної Армії. Однак дефіцит зброї у винищувальних батальйонах був відчутним.

Отже, при формуванні народного ополчення і винищувальних батальйонів виник ряд труднощів, які так і не вдалось вирішити. Тим не менше, незважаючи на всі недоліки, загони народного ополчення і винищувальні батальйони були сформовані в короткий термін і приступили до виконання своїх обов'язків відповідно до свого призначення.

У розділі третьому – “Внесок народного ополчення в оборону Києва” – розкрито діяльність київських ополченців під час оборонних боїв за місто, продемонстровано їхню роль в обороні Києва.

На момент початку оборонних боїв за місто київське ополчення мало у своєму складі 34 255 бійців. Вже 10 липня 1941 р. частини 3-го моторизованого корпусу противника Житомирським шосе вийшли на близькі підступи до Києва біля р. Ірпінь. Розпочалися бої на київських оборонних рубежах.

Вагому допомогу військам Червоної Армії почали надавати кияни-ополченці. Першими отримали бойове хрещення київські ополченці-залізничники, які входили до командування першого бронепоезду літер “А” під командуванням А.С. Тихохода. Бронепоезд літер “А” своїм кулеметним вогнем підтримував стрілецькі і механізовані частини 5-ї армії, які обороняли Коростенський і Новоград-Волинський укріплені райони. Вагому роль відіграв бронепоезд літер “А” в ліквідації німецького десанту південно-західніше Коростеня (14-15 липня), висадкою якого противник розраховував ослабити натиск 5-ї армії в районі Новоград-Волинського.

На рубежі р. Ірпінь атаки ворога поряд з регулярними військовими частинами відбивали ополченці Петровського, Шевченківського і Радянського районів. В кінці липня ополченці відійшли на другу лінію оборони, передавши першу регулярним військам.

Таким чином, за активною участю ополченців перші липневі атаки німців на Київ вдалося відбити, що дозволило підтягнути під Київ додаткові сили регулярних військ, які на передовій залишили ополчення.

31 липня почався генеральний штурм міста німецькими військами. 4 серпня противник зайняв Віту-Поштову, Чабани, Лісники, Хотів, Гатне і Юрівку. Німецькі війська захопили с. Пирогів, Мишоловку, Голосіївський ліс, приміщення Лісотехнічного та Плодогідного інститутів.

Треба сказати, що саме тут, в Південному секторі, зосереджувалась більшість загонів народного ополчення, зокрема Московського, Печерського, Залізничного, Радянського, Жовтневого, Шевченківського та інших районів Києва. З 5 по 7 серпня велись уперті і жорстокі бої, але остаточно прорвати лінію оборони німці не змогли.

Критична обстановка під Києвом склалась 8-10 серпня. Противник увірвався на околицю Московського району. При ліквідації прориву в районі Деміївки і Голосієво відзначились рота народного ополчення Московського району під командуванням Серого В.В., комсомольський полк, батальйон народного ополчення Радянського району.

В ніч на 9 серпня радянські війська спільно з ополченцями відкинули противника. 10 серпня почався контрнаступ ополченців на ділянці Чоколівка-Мишоловка. На аеродром в Чоколівку були перекинуті 8 загонів ополченців в додаток до вже 7 діючих.

Розвиваючи контрнаступ, 37 армія і прибулі частини (5, 6, 212 повітрянодесантні бригади) спільно із загонами народного ополчення вибили німців із будівель сільськогосподарських інститутів, с. Мишоловки і відкинули їх за населені пункти Пирогове, Пост-Волинський, Червоний Трактир. За допомогою ополченців противник був відкинутий по всій ділянці прориву на 10-15 км вглиб.

14 серпня ополченців перевели на другу лінію оборони, а передову зайняли регулярні частини Червоної Армії.

Слід сказати, що в бойовій діяльності ополченців проявилось багато недоліків, які виникли при їх формуванні. Насамперед, мова йде про низький рівень їх військової підготовки, що проявився під час бойових дій, їх розгубленість і нерішучість проти сильного противника.

16 вересня вермахт почав завершальний штурм міста. Уздовж правого берега Дніпра до мостових переправ наближалось ударне угруповання 6-ї німецької армії. Глибокий прорив німецьких танкових груп Гудеріана та Клейста в тил військам Південно-Західного фронту серйозно ускладнив ситуацію під Києвом. Захисникам Києва загрожувало оточення. Вночі з 17 на 18 вересня М.П. Кирпонос віддав наказ арміям фронту виходити з оточення. Але командування 37 і 21 армій цього наказу не одержало. Війська 37-ї армії під командуванням генерала А.А. Власова та ополченці й далі билися на київських оборонних рубежах. Тільки в ніч з 18 на 19 вересня основні сили радянських військ були зняті з правобережних рубежів, а частини прикриття й окремі батальйони народного ополчення вели ар'єргардні бої, останніми виходячи на Лівобережжя.

Запеклі бої частин Червоної Армії, загонів народного ополчення, а також загонів, сформованих з працівників НКВС і службовців Пінської військової флотилії тривали на Київському напрямку до 29 вересня, коли були здійснені останні спроби вирватись з оточення і пробитися на з'єднання з військами Червоної Армії.

Таким чином, попри всі недоліки і відсутність військового і бойового досвіду, ополченці надали суттєву допомогу регулярним військам на найвідповідальніших ділянках

оборони, ціною власного життя захищаючи місто. Їх бойова невідготовленість компенсувалась їхньою готовністю віддати власне життя.

У четвертому розділі – **“Винищувальні батальйони в обороні Києва”** – висвітлюється бойова діяльність винищувальних батальйонів під час оборонних боїв за місто. У розділі розглядається також діяльність винищувальних батальйонів спрямована на охорону тилу, підтримку порядку в місті та знешкодження шпигунів і диверсантів.

14 липня 1941 р. всі винищувальні батальйони, дислоковані у Києві, були передані у підпорядкування начальників секторів оборони міста Києва. До початку масштабних оборонних боїв на ближніх підступах до міста, частини Червоної Армії і винищувальні батальйони південно-західних районів Київської області вели оборонні бої на Житомирському і Бердичівському напрямках.

Під час боїв на підступах до Києва винищувальні батальйони влились в частини Червоної Армії. Зокрема, вони були злиті з батальйонами народного ополчення і 7-8 серпня були підпорядковані командуванню 37-ї армії.

У вирішальні дні оборони Києва (початок серпня 1941 р.) усі 13 винищувальних батальйонів міста мужньо бились з ударним угрупованнями військ противника, що прорвались на кількох ділянках Південного сектору.

Під час серпневих боїв загони народного ополчення і винищувальні батальйони, діючи як зведені батальйони, надавали всебічну допомогу військам, що обороняли Київ. У Південному секторі відзначився і комсомольський полк винищувачів танків, який прийшов на допомогу ополченцям, що бились в районі Голосіївського лісу і Пост-Волинського. Радянські війська і винищувальний батальйон Печерського району Києва обороняли місто з південно-східної сторони в районі Лисої Гори.

До 18 вересня народні ополченці і винищувальні батальйони відбивали атаки ворога і прикривали відхід частин Червоної Армії, а також евакуацію населення міста на лівий берег Дніпра.

Близько двох місяців 4000 бійців винищувальних батальйонів міста Києва разом з частинами радянської армії і загонами народного ополчення стійко боролись проти німецьких військ.

Попри те, що загони народного ополчення і всі 9 винищувальних батальйонів міста Києва виконували допоміжну роль в обороні міста, на окремих ділянках оборонних рубежів вони діяли самостійно і досить успішно виконували бойові завдання.

Отже, винищувальні батальйони, створені спочатку для охорони тилу, під час оборонних боїв перестали виконувати своє пряме призначення і разом із загонами народного

ополчення стали додатковою бойовою силою в боротьбі проти німецьких військ. Разом вони до останнього захищали місто, навіть тоді, коли у Київ увійшли німецькі війська.

У **висновках** дисертації підведено підсумки дослідження, які виносяться на захист:

– Проблема висвітлення бойового застосування народного ополчення і винищувальних батальйонів ще не знайшла повного об'єктивного відображення в історичних дослідженнях. На сьогодні відсутні узагальнюючі праці, в яких здійснено глибокий аналіз бойової діяльності ополченців і бійців-винищувачів, хоча саме під час оборонних боїв виявилися найбільш характерні риси ополченських загонів і винищувальних батальйонів; наявна джерельна база є достовірною і дозволяє підготувати узагальнююче дослідження з історії народного ополчення і винищувальних батальйонів.

– У комплектуванні підрозділів народного ополчення виявилася низка недоліків. Зокрема, поспішність, з якою створювались ополченські частини і з'єднання, а також потреба негайного їх використання не дали можливості ополченським формуванням структуруватися. Була відсутня чітка організація управління ополченськими формуваннями. Крім того, на якості добровольчих формувань відобразились відсутність у його організаторів досвіду в комплектуванні крупних військових частин.

– Проблема озброєння і матеріально-технічного забезпечення ополченців залишилась невирішеною – не вистачало навіть зброї старого зразка, навчальної. Через відсутність часу військове навчання ополченців проходило формально, що негативно позначилось на боєздатності ополченських загонів. Подібні проблеми виникали і при формуванні винищувальних батальйонів, але оскільки винищувальні батальйони формувались під керівництвом НКВС з метою боротьби зі шпигунами і диверсантами, було зроблено все можливе для їх інтенсивної підготовки і максимально можливого озброєння. Вони швидко перетворились в один з видів добровольчих воєнізованих формувань. Попри твердження радянської історіографії, що переважну більшість ополченців і бійців – винищувачів склали комсомольці і комуністи, в дослідженні доведено, що склад був різноманітним, навіть залучались люди з кримінальним минулим, засуджені за різні злочини;

– Незважаючи на низьку боєздатність ополченських частин, певну нерішучість і розгубленість добровольців у боях із сильним противником, ополченці все ж надали серйозну допомогу частинам Червоної Армії при обороні міста. Особливо велике значення мало використання добровольців при ліквідації німецьких проривів і при веденні ар'єргардних боїв. Погана підготовка ополчення значної мірою компенсувалася їхньою жертівністю і гарним знанням міста та його околиць.

– Започатковані владними структурами, винищувальні батальйони досить швидко отримали підтримку населення, яке надавало всебічну допомогу у боротьбі зі шпигунами і диверсантами. Але під час оборонних боїв за Київ винищувальні батальйони перестали виконувати своє пряме призначення. Злившись із загонами народного ополчення, вони перетворились на допоміжну силу регулярним військам під час оборонних боїв.

Основний зміст та висновки дисертації викладено у публікаціях:

1. *Герасименко Л.С.* Бронепоезди київського ополчення в боях на ближніх і дальніх підступах до міста (липень-вересень 1941 р.) // Наукові записки. Історичні науки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. – Вип. XLIX. – С. 204-211.
2. *Герасименко Л.С.* Організація винищувальних батальйонів у м. Києві (червень-липень 1941 р.) // Сторінки воєнної історії України. Вип. 8. – Частина 1. – К., 2004. – С. 216-223.
3. *Герасименко Л.С.* Комплектування ополченських формувань у м. Києві // Український історичний збірник. Вип. 5. – К., 2003. – С. 254-263.
4. *Герасименко Л.С.* Народні ополченці Києва під час першої спроби німців прорватись у місто (липень 1941 р.) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія “Історія”. – № 71-72. – К., 2004. – С. 1-16.
5. *Герасименко Л.С.* Діяльність винищувальних батальйонів під час оборони Києва (липень-вересень 1941 р.). – К., 2006. – 32 с.
6. *Герасименко Л.С.* Народне ополчення в обороні Києва (липень-вересень 1941 р.) // Україна в Другій світовій війні: бачення через роки. Матеріали Всеукраїнської конференції, присвяченій 60-річчю визволення України і Перемоги над фашизмом, м. Бердянськ, 30-31 березня 2004 р. – Запоріжжя, 2004. – С. 25-36.
7. *Герасименко Л.С.* Роль народного ополчення Києва у відбитті генерального штурму міста (31 липня – 16 серпня 1941 р.) // Шевченківська весна. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, присвяченої 60-річчю Великої Перемоги. – К., 2005. – Вип. 3. – Част. 1. – С. 51-53.

АНОТАЦІЯ

Герасименко Л.С. Народне ополчення та винищувальні батальйони в обороні міста Києва (1941 р.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2006.

Дисертація присвячена дослідженню ролі добровольчих збройних формувань в обороні міста Києва (1941 р.). Простежено процес формування загонів народного ополчення і винищувальних батальйонів у місті Києві, досліджено їх організаційну структуру, матеріально-технічне забезпечення, озброєння, чисельний і соціальний склад. Виявлено ряд недоліків у процесі організації добровольчих збройних формувань, їх військового навчання і забезпечення зброєю. Особливу увагу приділено ролі народного ополчення і винищувальних батальйонів в оборонних боях за місто у липні-вересні 1941 р. Досліджено діяльність ополченських загонів і бійців-винищувачів на першому етапі оборони Києва, під час генерального штурму міста, та на заключному етапі оборони, коли війська регулярної армії залишали місто. Доведено значну допомогу добровольчих збройних формувань регулярним військовим частинам, особливо при ліквідації німецьких проривів.

Ключові слова: добровольчі збройні формування, народне ополчення, винищувальні батальйони, бронепоезди, Південно-Західний фронт, Київський укріплений район, генеральний штурм.

АННОТАЦІЯ

Герасименко Л.С. Народное ополчение и истребительные батальоны в обороне города Киева (1941 г.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2006.

В диссертации на основе широкого круга источников исследованы вопросы формирования добровольческих вооруженных формирований, в частности народного ополчения и истребительных батальонов в городе Киеве.

При анализе процесса формирования ополченских отрядов и истребительных батальонов в Киеве, показаны принципы организации отрядов, рассмотрена их организационная структура, количественный состав, материально-техническое обеспечение, вооружение. Однако, в ходе изучения множества документов, автор отмечает множество недостатков при комплектовании ополченских отрядов. У организаторов ополчения не было соответствующего опыта в формировании подобного рода добровольческих отрядов; поспешность, с которой создавались формирования, не позволила им стать действительно полноценными боевыми единицами, хотя они

и создавались по образцу армейских формирований. На боевых качествах ополченских формирований сказались и нехватка кадровых командиров. Кроме того, ополченцам не хватало вооружения, их военная подготовка проходила иногда формально.

Практически те же недостатки проявились и при формировании истребительных батальонов. В немалой степени причиной недостатков при создании добровольческих отрядов и батальонов было отсутствие у его организаторов опыта создания подобного рода военизированных формирований.

Тем не менее, движение за создание добровольческих вооруженных формирований приобрело широкое развитие среди населения. После многочисленных митингов, которые прокатились по Киеву после нападения немецких войск, тысячи добровольцев изъявили желание стать бойцами народного ополчения или истребительных батальонов. Массовое стремление встать на защиту страны имел место и в Киеве.

Однако, нужно сказать, что массовая запись в добровольческие вооруженные формирования была значительно преувеличена советской историографией. Автору удалось изучить документы, которые опровергли это утверждение, доказывая совсем обратное. Например, один из документов свидетельствует, что запись в ряды истребительных батальонов была принудительной, и к тому же, некоторые бойцы имели судимость, что опровергает утверждение советской историографии, в которой подчеркивается, что истребительные формирования состояли исключительно из коммунистов и комсомольцев.

Нужно сказать, что ополченцы еще до начала боевых действий, были использованы в качестве рабочей силы на строительстве оборонительных укреплений на подступах к Киеву.

Исследуя действия народного ополчения и истребительных батальонов во время оборонительных боев за город Киев, сделано вывод, что, несмотря на многочисленные недостатки, которые проявились в процессе формирования ополченских отрядов и истребительных батальонов, несмотря на слабое вооружение этих формирований, на их необученность военному делу, вклад добровольцев в оборону Киева остается неоспоримым. Хотя, опять таки, показано на основе документов те нерешительные действия ополченцев, а иногда их полную растерянность в боях, даже случаи, когда ополченцы отказывались идти в бой. Но в то же время, остается также тот факт, что люди, которые еще вчера работали на своих заводах, фабриках, а сегодня уже оторванные от дома, работы, ценой своей жизни защищали город. Их помощь регулярным войскам неоспорима, так как на некоторых участках обороны сражались только ополченцы, изо всех сил отбивая натиск сильного противника. Уже только то, что слабо вооруженные люди, без малейшего опыта ведения боевых действий, встали на защиту города, говорит о большом мужестве этих людей. Особенно важной и ценной была помощь ополченцев и бойцов истребительных батальонов во время

прорывов немецких войск, когда военные регулярные части отступали, оставляя на передовой только добровольческие формирования.

Сделано вывод, что плохая подготовка ополчения и истребительных батальонов в значительной степени компенсировалась их самопожертвованием и хорошим знанием города и его окраин. Можно также говорить о значительной помощи бронепоездов ополченцев на ближних и дальних подступах к городу, когда они удерживали важные станции и узлы сообщений.

Кроме того, в исследовании показано значительную роль добровольческих вооруженных формирований по прикрытию отхода регулярных частей. Когда остатки войск Юго-Западного фронта оставляли Киев, именно ополченцы прикрывали их отход и именно они остались в городе и сражались до последнего, даже тогда, когда в Киев вошли немецкие войска.

Ключевые слова: добровольческие вооруженные формирования, народное ополчение, истребительные батальоны, бронепоезда, Юго-Западный фронт, Киевский укрепленный район, генеральный штурм.

ANNOTATION

Gerasimenko L.S. The people's militia and destructive battalions during Kyiv defense (1941). – Manuscript.

The thesis submitted for a candidate of History Degree. Specialization 07.00.01 – History of Ukraine. – National Pedagogic University named after M.P. Dragomanov. – Kyiv, 2006.

The thesis is devoted to researches of the role of voluntary armed corps (people's militia and destructive battalions) in Kyiv defense in 1941. The process of formation of people's militia detachments and destructive battalions in Kyiv, their organization and structure, material-technical securing, armament, quantitative and social composition was observed. It was revealed the series of defects in the process of the voluntary armed corps organization, their military training and their arm security. Special attention is paid to the role of people's militia and destructive battalions in the defense battles for the Kyiv in the July – September of 1941. It was studied the activity of voluntary armoured formations during the first attempt of enemy to capture Kyiv during its general storm and during the final stage of Kyiv defense.

Key words: voluntary armed formations, people's militia, destructive battalions, armoured trains, South-West Front, Kyiv strengthen region, general storm.